

РОЗДІЛ 2

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.565.2

ІНДИВІДУАЛІСТИЧНІ ФОРМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ КОНСТИТУЦІЙНИМ СУДОМ УКРАЇНИ

INDIVIDUALIST FORMS OF DEFENCE OF RIGHTS AND FREEDOMS OF MAN BY CONSTITUTIONAL COURT OF UKRAINE

Бабак М.А.

студент юридичного факультету

*Інститут управління та права*Науковий керівник: **Максакова Р.М.**,**д.ю.н., професор, завідувач кафедри конституційного,
адміністративного та трудового права***Інститут управління та права**Запорізького національного технічного університету*

У статті наводиться диференціація форм захисту прав і свобод людини і громадянина Конституційним Судом України. Відповідно до цього, зазначається можливість особи реалізувати чи захистити своє конституційне право за допомогою представницької форми (конституційне подання) та індивідуалістичної форми (конституційне звернення, конституційна скарга). Автор статті проводить своє дослідження з позиції підходу, який ґрунтується на індивідуалістичній формі захисту прав і свобод людини і громадянина Конституційним Судом України.

Ключові слова: конституційна скарга, конституційне звернення, конституційне подання, конституційне правосуддя, Конституція України.

В статье приводится дифференциация форм защиты прав и свобод человека и гражданина Конституционным Судом Украины. В соответствии с этим, отмечается возможность лица реализовывать или защитить свое конституционное право с помощью представительской формы (конституционное представление) и индивидуалистической формы (конституционное обращение, конституционная жалоба). Автор статьи проводит свое исследование с позиции системного подхода, основанного на индивидуалистической форме защиты прав и свобод человека и гражданина Конституционным Судом Украины.

Ключевые слова: конституционная жалоба, конституционное обращение, конституционное представление, конституционное правосудие, Конституция Украины.

In the article it was suggested the possibility of the person whose constitutional rights or freedoms have been violated to implement or protect their constitutional rights in two main ways: a representative form (constitutional appeal) and individualistic form (the constitutional appeal, the constitutional complaint). The study notes that, on the individualistic form that is presented by the Institute of the constitutional appeal and the Institute of constitutional complaint.

The author to determine the specified form comes from the content of the subjective right to a direct appeal to the constitutional Court of Ukraine, the purpose of which is the realization or protection of their constitutional rights and freedoms, which are guaranteed by the provisions of the Basic Law of Ukraine. Analyzing the practical aspects of scientific work and scientists can be noted that it is an individualistic approach with a priority on the Institute of constitutional complaint gives the real possibility to protect the rights and freedoms of man and citizen, contributes to overcoming legal nihilism in society and the real possibility of withdrawal, ambiguous or contradictory legal acts. It will be important not only to improve protection of human rights, but also for promoting of the democratic society in Ukraine.

The study of this topic is not only relevant, but is of scientific interest from the standpoint of approach, individualistic form of protection of the rights and freedoms of man and citizen, the Constitutional Court of Ukraine.

Key words: constitutional complaint, constitutional appeal, constitutional presentation, constitutional justice, Constitution of Ukraine.

Англійський вчений С. Стонг визначав конституцію як сукупність засад, відповідно з якими регламентується діяльність органів влади, права керування і відносини між ними [1, с. 37]. Найважливішими передумовами і водночас елементами захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні є закріплені в Конституції норми й принципи. Так, ст. 55 Конституції України було закріплено основи гуманістичного суспільства, де кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [2, с. 3]. Але історія людства свідчить, що рівень дотримання будь-яких принципів демократії в суспільстві визначається місцем суду в системі органів державної влади та його роллю у забезпеченні захисту прав і свобод людини і громадянина. Виходячи з аналізу положень розділів VIII і XII Конституції України, судовий захист прав і свобод покладено на систему судів загальної і конституційної юрисдикції [3, с. 192-193].

Серед засобів захисту прав і свобод людини і громадянина ключовою є роль конституційного правосуддя. Вчений А. Селіванов визначає, що конституційне правосуддя – це особливий вид судової діяльності, яка відображає застосування вищої компетенції у вирішенні конституційно-правових засад функціонування права і держави, зважаючи на суспільні пріоритети та цінності, які притаманні правовій державі. Конституційне правосуддя визначається конституційною юрисдикцією, де єдиним органом є Конституційним Судом України (далі –КСУ) [4].

Науковці неодноразово наголошували, що особливу роль щодо захисту прав та свобод людини і громадянина відіграє КСУ при офіційному тлумаченні положень Конституції і законів України, вирішенні питань щодо конституційності міжнародних договорів, законопроектів про внесення змін до Конституції України та визнання неконституційними законів та інших правових актів Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України.

На сьогоднішньому етапі реформування правосуддя та переосмислення державної політики в системі визначення пріоритетів конституційного реформування обґрунтовує потребу у детальному дослідженні конституційного правосуддя, зокрема з позиції застосування інструментів індивідуального конституційного захисту прав і свобод людини і громадянина.

Питання конституційного правосуддя досліджувалося в різних політико-правових аспектах, чому присвячено чимало праць як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Треба відзначити, що вітчизняні дослідження інституту конституційного правосуддя належать таким науковцям, як: О. Бориславська, М. Гульгай, П. Євграфов, М. Матузов, М. Маркуш, Р. Мартинюк, М. Савчин, І. Сліденко, А. Селіванов та ін. Проте, не зважаючи на ґрунтовні дослідження, присвячені ролі КСУ у захисті прав і свобод людини і громадянина, ці питання все одно залишаються відкритими та дискусійними, особливо при реформуванні українського правосуддя.

Метою статті є розкриття сутності індивідуалістичної форми (конституційне звернення, конституційна скарга) захисту прав та свобод людини і громадянина КСУ та дослідження її ефективності.

Розпад СРСР у 1991 році відкрив перед Україною вікно нових політичних можливостей, пов'язаних з реалізацією реформ по утворенню нових державницьких інституцій. Доленосною подією у становленні конституційного правосуддя як механізму реалізації та захисту прав і свобод людини і громадянина стало прийняття низки нормативно-правових актів, які стали базисом конституційного правосуддя. Але варто акцентувати увагу саме на Конституції України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР та Законі України «Про Конституційний Суд України» від 16 листопада 1996 року № 422/96-ВР [5], саме вони врегулювали на законодавчому рівні фундаментальний початок діяльності КСУ.

У Конституції України передбачається можливість особи, чий конституційні права були порушені, реалізувати захист двома основними шляхами: представницькою формою (конституційне подання) та індивідуалістичною формою (конституційне звернення, конституційна скарга) [6].

До першої форми можна віднести обмежене звернення до КСУ через конституційне подання гаранта Конституції України – Президента України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, народних обранців тощо.

До другої форми належить конституційне звернення до КСУ щодо офіційного тлумачення норм Конституції та законів України і новоутворена інституція – конституційна скарга. Варто відзначити, що спеціального нормативно-правового акту, який врегулював би на рівні законодавства правовідносини щодо порядку, підстав та процедури розгляду і винесення рішень за конституційною скаргою наразі немає. Але, досліджуючи законотворчу діяльність легістатури, треба відмітити зареєстрований проект Закону України «Про Конституційний Суд України» від 17 листопада 2016 року № 5336-1, метою якого є створення умов для реалізації права на конституційну скаргу (далі – Проект Закону) [7].

Доцільно розглянути саме індивідуалістичну форму реалізації та захисту прав і свобод людини і громадянина. Під індивідуалістичною формою слід розуміти конституційне право кожної фізичної та юридичної особи за власним бажанням і волею на звернення до КСУ, метою якого є забезпечення реалізації або захисту індивідуальних конституційних прав і свобод людини і громадянина. Звертаючись до Конституції України та ст. 42 Закону України «Про Конституційний Суд України», можна виділити один з інститутів індивідуальної форми захисту прав і свобод людини і громадянина, а саме – конституційне звернення, яке з метою забезпечення реалізації чи захисту консти-

ційних прав може бути подане щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України.

Під офіційним тлумаченням розуміється роз'яснення змісту і мети правових норм, яке сформульовано в спеціальному акті уповноваженим органом у рамках його компетенції і має юридично обов'язкову силу для всіх, хто застосовує норми, що роз'яснюються [8].

На думку Є. Євграфової, конституційне тлумачення, яке здійснює КСУ, є певним механізмом «відшліфування» системи законодавства від актів, що суперечать Основному Закону держави [9, с. 35].

Суб'єктами цього звернення, відповідно до ст. 43 «Про Конституційний Суд України», є громадяни України, іноземці, особи без громадянства та юридичні особи.

Як вбачається з правової позиції КСУ, викладеної в ухва-лах № 15-у/2011 [10], № 25-у/2011 [11], № 59-у/2016 [12], № 55-у/2016 [13], конституційне звернення має бути внесене особою, яка є суб'єктом відповідних конституційних прав і свобод та має підстави стверджувати про їх порушення або можливість порушення внаслідок неоднозначного застосування положень Конституції або законів України судами, іншими органами державної влади, а тому прагне отримати офіційну інтерпретацію норм, які були застосовані при роз'ясненні спірних правовідносин, з метою забезпечення реалізації чи захисту саме своїх конституційних прав та свобод.

Відповідно до цього, неоднозначне застосування положень Конституції та законів України слід розуміти як різне застосування одних і тих же норм цих правових актів судами України, іншими органами державної влади за однакових юридично значимих обставин [14].

Проте з практичної сторони офіційне тлумачення КСУ важко віднести до дієвих засобів захисту прав і свобод людини і громадянина. Якщо розглянути процедуру конституційного звернення та істотні умови при прийнятті звернення до розгляду, то можна констатувати, що для більшості фізичних і юридичних осіб без юридичної допомоги реалізувати право на конституційне звернення майже не реально [15, с. 10-11].

Підходячи до наступної інституції індивідуалістичної форми, варто зазначити деякі позиції вчених-конституціоналістів. Так, на Першому Конгресі Асоціації конституційного правосуддя країн регіонів Балтійського та Чорного морів суддя КСУ І. Сліденко зазначив, що Конституція України 1996 року в контексті проблематики уявляється як альтернатива підходам до захисту прав і свобод: конституційна скарга проти тлумачення законів, а в цілому – радянський підхід проти західного. Тобто, закріплення за КСУ права тлумачити закони розглядається як атавізм [16].

На думку М. Гульгай, конституційне звернення щодо тлумачення законів не може вважатися повноцінним заміником «класичного» інституту конституційної скарги, оскільки воно не забезпечує громадянам можливість особисто ініціювати вилучення з системи законодавства неправових приписів, чим сприяти забезпеченню верховенства права та розвитку демократичної держави [17, с. 25].

Говорячи про нормативні акти конституційного правосуддя, вчений Р. Мартинюк вважає, що КСУ як контролюючий орган сам не підконтрольний і невідзвітний будь-якому органу державної влади, особливо стосовно прийнятих рішень щодо офіційного тлумачення, які є остаточними й не підлягають оскарженню, рівною мірою є обов'язковими до виконання, невиконання рішень та недодержання висновків КСУ тягнуть за собою відповідальність згідно із законом. У цьому випадку КСУ діє по суті за принципом внутрішнього прецеденту, а, отже, орган конституційної юрисдикції «зв'язує» себе владними рішеннями, які тлумачить [18, с. 6-7].

Таким чином, КСУ як орган конституційного правосуддя легко виходить за межі своїх повноважень, перетворюючись в парламент або в звичайний суд, тим самим створюючи низьку ефективність захисту прав і свобод.

У зв'язку із вищевикладеними теоретичними дослідженнями доцільно буде проаналізувати статистику КСУ. За період діяльності з 01 січня 2015 року по 31 грудня 2015 року КСУ було опрацьовано 332 конституційні звернення громадян щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України. Тобто, це в середньому 27–28 звернень кожного місяця. Із зазначеної кількості звернень єдиний орган конституційного правосуддя відповідно до повноважень, встановлених Конституцією України і українським законодавством, розглянув та виніс 3 рішення, 23 ухвали, що становить близько 7,83% загальної кількості надісланих звернень [19].

Зазначена статистика скоріше пов'язана з обмеженістю конституційного правосуддя, яке здійснюється КСУ, ніж рівнем завантаженості зазначеного органу.

Тому, з огляду на вищевикладене, інститут конституційного звернення щодо тлумачення Конституції та законів України законодавець вирішив віднести до представницької форми. Відповідно до цього, форма індивідуального захисту прав і свобод людини і громадянина буде представлена тільки однією інституцією, а саме – конституційною скаргою, яка відповідає європейській усталеній практиці конституційного правосуддя.

В цілому українська конституційно-правова наука погоджується з тим, що впровадження конституційної скарги є нагальним завданням розвитку вітчизняного конституціоналізму. Так, наприклад, український вчений М. Гульгай розглядає необхідність конституційної скарги у межах двох взаємопов'язаних напрямків: конституційна скарга як гарантія прав людини і конституційна скарга як інститут демократичної правової держави [17, с. 30].

Тому, враховуючи нещодавні зміни, які відбулися у зв'язку з ухваленням Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02 червня 2016 року № 1401-VIII розширено права осіб щодо захисту їх прав і свобод людини і громадянина. У правовому регулюванні вводиться новий складовий елемент механізму захисту індивідуальних прав і свобод людини і громадянина, який є досить поширеним у демократичних країнах, а саме інститут конституційної скарги.

Чинна Конституція України (ст. 151-1) та Проект Закону України «Про Конституційний Суд України» передбачає, що нова конституційна інституція надає право фізичній та юридичній особі (крім суб'єктів публічного права) на звернення зі скаргою до КСУ, яка (особа) вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні у її справі закон або інший нормативно-правовий акт суперечить Конституції України. Конституційна скарга може бути подана у разі, якщо всі інші національні засоби юридичного захисту вичерпано (тобто, у справі має бути рішення апеляційної або касаційної інстанції).

Інтерпретуючи конституційні положення Проекту, можна виокремити основні риси української моделі конституційної скарги, а саме: конституційна скарга стає додатковим правовим механізмом захисту прав і свобод людини і громадянина; подати скаргу зможе кожна фізична або юридична особа (крім суб'єктів публічного права) за умови, що остаточне судове рішення у її справі набрало чинності після 01 жовтня 2016 року, і з дня набрання ним законної сили сплинуло не більше трьох місяців, а також було використано всі національні засоби юридичного захисту (станом на 22 грудня 2016 року надійшло 33 конституційні скарги) [20]; КСУ діятиме у складі Великої палати, двох сенатів та шістьох колегій, які будуть вирішувати питання щодо відкриття конституційного провадження; сенати розглядатимуть питання за індивідуальною конституційною скаргою особи; Велика палата у повному складі суддів КСУ вирішуватиме питання щодо офіційного тлумачення Конституції, визначення конституційності законів України (їх окремих положень) за конституційними скаргами фізичних і юридичних осіб у разі відмови сенату від розгляду справи на користь Великої палати; за конституційною скаргою КСУ прийматиме рішення іменем України.

КСУ займає досить важливе місце в механізмі захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина в Україні. У наведеній статті було запропоновано індивідуалістичний підхід до диференціації форм захисту прав людини і громадянина. Розуміння такого підходу формується зі змісту суб'єктивного права особи на пряме звернення до КСУ з метою реалізації або захисту своїх конституційних прав і свобод, які гарантуються положеннями Основного Закону України.

Індивідуалістичний підхід можливо диференціювати на: конституційне звернення та конституційну скаргу. Але внесені змінами до Конституції України від 02 червня 2016 року та враховуючи Проект Закону України «Про Конституційний Суд України» від 17 листопада 2016 року № 5336-1, законодавець підійшов з європейської позиції конституційного правосуддя, де зазначений вище підхід буде представлений тільки інститутом конституційної скарги. Інститут конституційного звернення щодо офіційного тлумачення є радянським пережитком із дуалістичними повноваженнями парламенту і звичайного суду, а, отже, прийняті рішення в плані реалізації і захисту індивідуальних прав і свобод людини і громадянина є мало-ефективними.

Проведений аналіз переконує, що саме індивідуалістичний підхід з акцентом на інститут конституційної скарги дає не тільки реальні можливості для захисту прав і свобод людини і громадянина, а й сприяє можливості реального вилучення неоднозначних або суперечливих нормативно-правових актів з української правової системи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лучина В. Конституционное право зарубежных стран : Учебник для вузов / В. Лучина, Г. Прудникова. – М. : Юнити-Дана, Закон и право, 2001. – 764 с.
2. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
3. Бабак М. А. Конституційна скарга як додаткова правова форма захисту основоположних прав та інтересів людини / М. А. Бабак // Актуальні проблеми державно-правового розвитку України в контексті євроінтеграційних процесів : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 20-річчю Конституції України (м. Запоріжжя, 23–24 червня 2016 року) / Редкол. : С. К. Бостан (відпов. ред.), Р. М. Максакова, Ю. В. Філей. – Запоріжжя : «Просвіта», 2016. – С. 191–194.
4. Селіванов А. Конституційне правосуддя і конституційна юрисдикція в Україні (доктринальне визначення) / А. Селіванов // Право України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/soc_gum/pruk/2010_6/4.pdf.
5. Про Конституційний Суд України : Закон України від 16 жовтня 1996 року № 422/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/422/96-%D0%B2%D1%80>.
6. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 02 червня 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57209.
7. Про Конституційний Суд України : Проект Закону України від 17 листопада 2016 року № 5336-1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60542.
8. Бакірова І. Офіційне тлумачення Конституції та законів України як одна із форм забезпечення судового захисту прав людини і громадянина КСУ / І. Бакірова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.minjust.gov.ua/17870>.

9. Євграфова Є. Акти Конституційного Суду України в системі національного законодавства / Є. Євграфова // Право України. – 2001. – № 10. – С. 67.
10. Про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Пономарьова С. С. щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 148 Кодексу законів про працю України : Ухвала Конституційного Суду України від 31 травня 2011 року № 14-у/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v015u710-11>.
11. Про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням Заводського районного центру зайнятості щодо офіційного тлумачення положень пункту 4 статті 26 Закону України «Про зайнятість населення» : Ухвала Конституційного Суду України від 05 липня 2011 року № 25-у/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://kodeksy.com.ua/norm_akt/source-%D0%9A%D0%A1%D0%A3/type-%D0%A3%D1%85%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D0%B0/25-05.07.2011.htm.
12. Про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням Чернова Станіслава Вікторовича щодо офіційного тлумачення положення першого речення частини першої статті 214 Кримінального процесуального кодексу України : Ухвала Конституційного Суду України від 20 вересня 2016 року № 59-у/2016 [Електронний ресурс.] – Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/59-u.pdf>.
13. Про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Карася В. В. щодо офіційного тлумачення окремих положень ч. 2 ст. 4 Закону України «Про застосування амністії в Україні», пункту «є» ст. 8 Закону України «Про амністію у 2014 році» : Ухвала Конституційного Суду України від 13 липня 2016 року № 55-у/2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/55-u.pdf>.
14. Про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Ємельянова А. І. щодо офіційного тлумачення положень пункту 3 частини другої статті 222 Кодексу України про адміністративні правопорушення : Ухвала Конституційного Суду України від 12 травня 2010 року № 31-у/2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v031u710-10>.
15. Бабак М. А. Конституційна скарга як додаткова правова форма захисту основоположних прав та інтересів людини / М. А. Бабак // Верховенство права та місцеве самоврядування : тези доповідей студентів і аспірантів на III міжнародному науково-практичному форумі з верховенства права. – К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. – С. 9–13.
16. Конгрес Асоціації конституційного правосуддя країн регіонів Балтійського та Чорного морів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/novyna/golova-ta-suddi-konstytuciynogo-sudu-ukrayiny-vzyaly-uchast-v-pershomu-kongresi-asociaciyi-0>.
17. Гультай М. М. Повна чи нормативна конституційна скарга : пошук національної моделі / М. М. Гультай // Вісник Академії правових наук України : зб. наук. пр. / редкол. : В. Я. Тацій та ін. – Х. : Право, 2013. – № 1 (72). – С. 24–33.
18. Мартинюк Р. Правова природа та юридичні характеристики актів КСУ / Р. Мартинюк // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 1. – С. 3–6.
19. Конституційний Суд України у цифрах за період 01 січня 2015 року по 31 грудня 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/publikaciya/konstytuciynyy-sud-ukrayiny-u-cyfrah-3>.
20. Конституційні скарги, що надійшли до Конституційного Суду України за станом на 22 грудня 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/novyna/konstytuciyni-skargy-shcho-nadiyshly-do-konstytuciynogo-sudu-ukrayiny-za-standom-na-22-grudnya>.